

ישיבה מס' 1 - 26.1.1999 - מבוא : אופן הפעולה של הקבוצה ומטרותיה

עאדל מנאע: גבירותיי ורבותיי, ערב טוב לכולם. אני מברך קודם כל את אלה שהגיעו ואחר כך נגיד כמה מילים על אלה שהתנצלו ומסיבה זאת או אחרת לא הצליחו להגיע. יצטרפו אלינו בהמשך אנשים נוספים שלא הגיעו היום.

לפני שאנחנו נמשיך בתוכנית ונגיד מה אנחנו רוצים לעשות היום וגם מה אנחנו רוצים לעשות הלאה, כדאי שנעשה סבב היכרות. יש הרבה אנשים, שכבר ראיתי שמכירים אחד את השני ממסגרות אחרות, אבל ישנם גם אחרים, ולא כולם מכירים את כולם. לכן כדאי שפשוט כל אחד יציג את עצמו בכמה משפטים - מאיפה הוא בא, במה הוא עוסק, ובאיזה תחום, כפתיחה. אני אפתח בעצמי. שמי עאדל מנאע, אני מנהל המרכז לחקר החברה הערבית בישראל. המרכז נמצא בבית ברל, ועובר לאט לאט לירושלים. אני היסטוריון בירושלים, אבל במקור מהצפון, מהגליל.

אחמד סעדי: אחמד סעדי, סוציולוג, בית ברל.
האלה אספניולי: האלה אספניולי מנצרת, מרצה במכללה הערבית לחינוך, מרצה על פסיכולוגיה ויעוץ חינוכי. אני גם יו"ר ועדת המעקב לענייני חינוך ערבי בארץ.

אלה בלפר: אלה בלפר, מדעי המדינה.
סמי סמוחה: סמי סמוחה, סוציולוג.

חאלד אבו עסבה: חאלד אבו עסבה, מנהל יחידת המחקר במכון ברוקדייל של הילד והנוער הערבי, מרצה בבית ברל וחבר מזכירות בוועדת המעקב לענייני החינוך.
כאמל ריאן: ריאן כאמל, פנסיונר. הייתי ראש המועצה הצעיר ביותר במדינת ישראל, והיום אני הפנסיונר הצעיר ביותר.

אלי רכס: אלי רכס, אני עומד בראש התוכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל, במרכז דיין באוניברסיטת תל אביב.

עדנה אולמן-מרגלית: שמי עדנה מרגלית, ראש החוג לחינוך באוניברסיטה העברית. בהקשר לעניינים האלה, הייתי הרבה שנים בראש הקרן החדשה לישראל, וגם בראש האגודה לזכויות האזרח.

אליעזר דון יחיא: אליעזר דון יחיא, מדעי המדינה.
טלאל אלקרנאוי: אני טלאל אלקרנאוי מרהט, סגן ראש העיר ברהט, ראש העיר לשעבר וגם ראש העיר ברוטציה הנוכחית.

מרדכי קרמניצר: מוטה קרמניצר מהפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית. עמית מחקר פה, במכון הישראלי לדמוקרטיה.

דפנה הקר: דפנה הקר, עובדת במכון כעוזרתה של פרופ' רות גביזון, אני עורכת דין ועושה דוקטורט בסוציולוגיה באוניברסיטת תל אביב.

ראסם חמאיסי: ראסם חמאיסי, מתכנן ערים, גיאוגרף, מאוניברסיטת חיפה, המחלקה לגיאוגרפיה. עוסק בהכנת תוכניות אב ומתאר.

עאדל מנאע: השם של מוחמד ברכה הופיע, הוא לא היה בטוח שיגיע, אח שלו נפטר בתאונת דרכים לא מזמן ויש להם אבל ואמר שאם יצליח להגיע אז הוא יגיע, לא הבטיח. ואכן הוא לא הצליח להגיע. לגבי ד"ר רייטר אני באמת לא יודע מה קרה, הוא אמר שיגיע.

מרדכי קרמניצר: הרב יואל בן נון יאחר. אם אנחנו עוסקים בשמות, יש לציין כי ישנם חברים נוספים בקבוצה, שלא יכולים להיות פה הערב, אבל הביעו נכונות להיות חברים בקבוצה: חבר כנסת חיים אורון, חבר הכנסת יוסי ביילין וחבר הכנסת עזמי בשארה. אנחנו נתחיל לעבוד, וכנראה שלא נסיים את זה עד הבחירות כך שעוד תהיה להם הזדמנות. חשבנו להזמין מהפוליטיקאים הימניים את משה ארנס, שכמו שאנחנו יודעים מהיום הוא לא יהיה פנוי למשימה הזאת. בכל אופן, הכוונה היא לצרף לקבוצה חבר כנסת מהצד הימני של המפה הפוליטית. אלוף הר אבן אמר שלצערו הוא לא יוכל להשתתף בפגישות, אבל הוא היה רוצה לקבל מאתנו חומרים ולהגיב להם. גם חבר הכנסת נואף מסלחה הביע נכונות להיות חבר בקבוצה. דוד קרצ'מר מהפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית רוצה להיות חבר בקבוצה, אבל לא יכול היה לבוא הערב.

עדנה אולמן-מרגלית: אפשר לשאול מי השניים שכתובים כאן ככותבי הטיוטה, רות גביזון לא בארץ ועיסאם אבו ריא לא יושב כאן?

עאדל מנאע: לא. מיד נגיד כמה מילים גם על הטייטה הזאת וגם על הקשר שלה לפרויקט הזה.

הטייטה נכתבה באמת על ידי עיסאם אבו רייא, דוקטורנט למדעי המדינה באוניברסיטה העברית שאינו נמצא כאן ועל-ידי רות גביזון, בנושא השסע היהודי ערבי. מה שאנחנו הולכים לעשות, מבחינה מסוימת זהו המשך לנייר זה, אבל מצד שני אנחנו נעבור פאזה ונדבר על אמנה אזרחית חברתית בהקשר של השסע היהודי-ערבי. זה הזמן להעביר את רשות הדיבור למוטה, שיתייחס למטרת המכון בנוגע לפרויקט הזה, ואחר כך נעבור לנושאים אחרים. בבקשה.

מרדכי קרמניצר: המכון, באופן לא מפתיע, הגיע למסקנה שהבעיות בדמוקרטיה הישראלית נובעות לא רק מבעיות מבניות אלא גם מבעיות עומק של החברה הישראלית, שמשליכות על חוסן הדמוקרטיה. במסגרת השסעים בחברה הישראלית המכון ריכז מאמץ ומרכז מאמץ על הנושא הפנים יהודי, הדתי-חילוני, והנושאים הנוספים שהמכון עוסק בהם הם הנושא היהודי ערבי, שבמסגרתו אנחנו מתכנסים כאן, והנושא של עשירים ועניים, שמטופל גם הוא. אני מניח שישנה חפיפה בין הקטגוריות האלה. אני יושב כאן כמחליף של רות גביזון, שאחראית לפרויקט של השסעים ונמצאת בשבתון, וכשתחזור תצטרף לקבוצה.

המטרה של ההתכנסות הזו היא לנסות להגיע לשורה של הסכמות, או לאיזשהו מסמך משותף, שאם רוצים להשתמש במילה יומרנית אפשר לקרוא לו אמנה חברתית. אני אומר אמנה חברתית, אולם אני כשלעצמי הייתי שמח אם מסמך כזה היה עוסק לא רק ברמת ההכללות שיש באמנה, אלא גם נוגע בדברים שהם רמה אחת מתחת להכללות, ברמה של קווים לפעולה, המלצות מעשיות יותר לפעולה בתחומים שונים של החיים.

מאחרי הדברים עומד ניסיון לרכז קבוצה שיהיו בה אנשים שבאים גם מהאקדמיה וגם מהתחום הציבורי, שתהיה ייצוגית מספיק ובעלת משקל מספיק. המחשבה היא שאם הקבוצה הזאת תצליח להפיק מסמך איכותי, אז למסמך הזה יכולה להיות השפעה על החיים הציבוריים והפוליטיים במדינה, ואני אכן מאמין בכך. זה למרות שאני לא מאמין שמסמכים מחוללים שינויים דרמטיים במציאות, אבל הם עשויים לתרום. כך אני תופס את המאמץ שאנחנו עומדים להיכנס אליו.

אני כמובן רוצה להודות לכל מי שטרח ובא, לכל מי שיטרח ויבוא בהמשך, יטרח וישקיע עבודה במאמץ הזה. אני גם מרגיש שאם אנשים באים הנה עם עמדות, אבל גם עם עמדה בסיסית של פתיחות, אפשר להגיע למסמך משמעותי ואיכותי. אנחנו נראה בהמשך אם התחזית הזאת תתאמת.

עאדל מנאע: משתמע כבר מהדברים של מוטה, אבל חשוב להגיד בצורה מפורשת, שאין איזה מבנה או תוכנית ברורה למכון, למעט מטרות כלליות, כפי שהוצגו. באופן כללי הכל פתוח, ותלוי בקבוצה, לאן ננתב את הדברים, איך נעבוד ולמה נגיע. הדבר תלוי בכל אחד מהאנשים שנמצאים כאן ושיצטרפו אלינו, וכדאי לפתוח את הדיון כבר היום בשאלות מסוג זה. אני אעלה שתי שאלות, אבל אפשר להעלות גם דברים אחרים, אם מישהו ירגיש שהוא רוצה לעשות זאת.

שאלה ראשונה לעניין העבודה של הצוות הזה היא האם אנחנו רוצים בשלב מאוחר יותר להתחלק לצוותי משנה, כשכל צוות יטפל בשאלה ספציפית או בתחום מסוים, שקרוב ללב. יש פה אנשים שהם מהתחום המוניציפלי, יש אחרים מהפוליטיקה הלאומית, ישנם מתחום חינוך, מתחום סוציולוגיה ומתחומים אחרים - אקדמיים וכו'. ייתכן שבהמשך נעבוד בקבוצות קטנות יותר ולא רק, בפורום הזה.

שאלה אחרת, לגבי הזמנת עדים - האם אנחנו רוצים להיעזר בהזמנת עדים שיבואו למפגשים. הכוונה היא לעדים מומחים, כמו בבית משפט, שיעזרו לנו בשאלות מסוימות. אולי אלה הן שאלות טכניות, ולמעשה השאלה העיקרית היא מה תפיסתו של כל אחד מהנוכחים את הנושא וכיצד אתם רואים את העבודה על הנושא הזה - בעיות, קשיים, ואיך אנחנו מתקדמים. בשאלות האלה אני פותח את הדיון. סמי.

סמי סמוחה: ההערה שלי עלולה להישמע טכנית אך היא מהותית. אם לא תהיה נציגות ממשית לאנשי הימין, ואני לא רואה כאן כמעט אנשי ימין, (יש כאן אולי ימין בקרב הערבים, אני מניח, אבל הימין היהודי לא נמצא כמעט בכלל), אז אין לזה ערך. אפשר להגיע לכל מיני נקודות הסכמה, אבל זו פונקציה של המשתתפים ושל ההגדרה של הבעיה. נתקלנו בבעיה הזאת גם בקבוצות קודמות, וזו בעיה קשה מאוד. מאחר שההרכב פה כולל גם אנשי ציבור, נראה לי שהעיתוי של התחלת הפרויקט לא מוצלח. צריך לשקול היטב ואולי כדאי לדחות את הפרויקט הזה לשנה הבאה, ואז הרבה בעיות נפתרות. כדאי להתחיל באוקטובר לאחר הבחירות, והקץ.

אליעזר דון יחיא: מה לדעתך מפריע בזה שזה שנת בחירות?

סמי סמוחה: אנשי ציבור לא יגיעו ואם הם יבואו אז הם לא ידברו אתך ביושר. אני גם לא הייתי מאמין להם, אפילו בחדר סגור. איש ציבור, בכל מקום, אפילו הפנימי שבפנימי, יודע שיודלף ואין לזה ערך. שאלת העיתוי היא מהותית וצריך לדון בה. למען האמת, מה יקרה אם תדחו את זה לאוקטובר, עד אוקטובר הבעיה תיעלם?

אליעזר דן יחיא: הבעיה היא באמת בעיה, אבל אני חושב שאם כבר התחלנו אז אולי כן כדאי להמשיך ברצף, ובמקביל אפשר לצמצם או להגדיל את המרווחים בין מפגש למפגש, וכך חלק ממילא יידחה. אני לא הייתי מציע לוותר לחלוטין, כי אז הכל יתפזר ואני לא חושב שזה כדאי. נחיה בלי הפוליטיקאים עד הבחירות.

סמי סמוחה: כשאתה מגדיל את המרווחים אין לזה ערך, אין שום רציפות. גם מפגש פעם בחודש הוא מרווח גדול. אם אתה רוצה להשיג המשכיות ודו שיח, כדאי לערוך מפגשים יותר אינטנסיביים, אחת לשבועיים במשך תקופה קצרה יותר. יש בעיה של תקשורת בין אנשים, ולהתרגל לאופן בו אנשים חושבים זה לא כל כך פשוט. אני רוצה לעורר עוד נקודה אחת. אני רוצה לשאול מה כבר נעשה, הרי אנחנו לא מתחילים מאפס, והיו ניסיונות בעבר להגיע לזה. אני יודע על ניסיון אחד של מכון ון-ליר להגיע לניסוח של אמנה כזאת והיא קיימת. השאלה באיזה מידה אפשר ללמוד מזה. עסקו בכך אלוף הר אבן, שהחתיים אנשים על המסמך הזה, ועוד חבורה של אנשים. אנחנו צריכים לנתח את המסמך הזה, להוציא לקחים ולהגדיר היטב לפני שאנחנו ממשיכים מה יהיה המוצר המוגמר. חייבים להקדיש מחשבה- איך אומרים- סוף מעשה במחשבה תחילה. אנחנו צריכים עכשיו לחשוב מהם הפרמטרים של המסמך המוגמר, איך נגדיר אותו, איך נעדכן אותו, מה צריך להיות בתוכו ואז הדיונים יהיו יותר תכליתיים וייעודיים, כך שאנחנו נדע למה אנחנו חותרים וזה לא יהיה רק סיעור מוחות.

עאדל מנאע: הערות חשובות, שאני לא בטוח אם אנחנו יכולים עכשיו לענות על כולן או למצוא את הפתרון, במיוחד לשאלת הדחייה. אני מניח שיש אילוצים של המכון מבחינות תקציביות ומבחינת פעילות וכספים. הדברים נרשמו ואני מניח שיילקחו בחשבון.

האלה אספניולי: הערה לגבי עניין אנשי הימין. אני חושבת שאם המטרה היא להגיע לאיזושהי אמנה לגבי השסעים החברתיים, הרי שהימצאות אנשי ימין, במיוחד אם זה ימין קיצוני, רק תקשה להגיע לאמנה, כי ככל שהקבוצה כאן תהיה משוסעת יותר, כך יהיה קשה לצאת עם משהו משותף. יהיו רק הרבה ויכוחים. אני לא חושבת שיש פסול בלהוציא אמנה שמקובלת רק על האנשים, שהוציאו אותה. בצורה כזו אנחנו נבטיח שייצא משהו. אתה תדבר על אנשי ימין, יבוא מישהו אחר שיגיד אני לא רואה כאן חרדים, וכל מיני קבוצות שלא מיוצגות כאן. אני לא חושבת שאמנה צריכה לייצג את כל הקבוצות. זה יכול להיות אידיאלי מאוד, אבל דומני שזה לא יהיה מעשי.

אלי רכס: קודם כל אני חושב שהרעיון עצמו הוא בעייתי בזמנו, והלוואי ונגיע לניסוח של אמנה. אני אומר הלוואי, וזאת ההערה הראשונה והעיקרית שלי, שממשיכה את דבריו של סמי. אני חושב שצריכה להיות הגדרה מאוד ברורה ומדויקת מהו באמת המוצר הסופי ולאן אנחנו חותרים. מה זו אמנה חברתית? אמנה חברתית שתשקף קונצנזוס? קונצנזוס של מי? של היושבים סביב השולחן פה? של הסיפור הישראלי בכללותו, של מפלגה? האם זה איזושהו מוצר רצוי או מצוי?

כמי שהשתתף במספר לא קטן של ועדות ומפגשים מן הסוג הזה, אני חושב שצריכה להיות הבחנה מתודולוגית, בין מדיניות, קווי מדיניות, ניתוח מדיניות, והצגת מדיניות מועדפת לבין אמנה חברתית. האם אמנה חברתית מתייחסת לדמותה של המדינה בעוד חמישים שנה או עשרים שנה או האם היא נשענת על מדיניות? למשל, יש להתייחס לשאלה איך מפרידים בין הנושא של מדיניות לבין ניתוח הפערים, שקיימים.

קיים ערפול מונחים ומושגים, ולכן הייתי מציע להקדיש את מירב הזמן לשלב של ליבון המטרות והיעדים בצורה המוגדרת ביותר, ומכאן יוכתבו כבר כל השאלות האחרות, לגבי המשתתפים ולגבי הצוותים.

אני חושב שלשאלות הטכניות יימצא מענה רק לאחר שתהיה הגדרה מדוקדקת ובהירה ככל האפשר של מטרת העבודה הזאת.

ראסם תמאיסי: רק כמה הערות. אחת בנושא הפרוצדורה: בקשר לנקודה שהעלה סמי בנושא הניסיון המצטבר בארץ ובעולם, אפשר לזמן מישהו שלמד את הדבר, הסיק ממנו את הלקחים והוא יכול להציג אותם בפנינו, כולל מה שנעשה במכון ון-ליר. מה נכשל, מה הצליח, מה הן ההצלחות, מהם הקשיים. אפשר לעשות סביב זה דיון וזה מתקשר לסוגיה

העקרונית 'מה זו אמנה?'. האם אנחנו הולכים להציע עקרונות של התנהגות, שמסכמים את הרצוי לחברה הישראלית בתקופה מסוימת או בתקופה שמשנתה. אני חושב שהדבר מאוד חשוב כדי להגדיר את המהות של העבודה שלנו.

אני מניח שהנסיבות, שנוצר בהם הרצון לייצר את האמנה עשויות להשתנות, שכן אנחנו בחברה דינמית, ורואים כמה הדינמיקה משתנה - קבוצות אוכלוסייה צומחות וקבוצות אינטרס צומחות. הנקודה היא שאנחנו רוצים להקטין את השעשים ביניהן.. ביחס לנקודה של שיתוף אנשי ימין - אני לא יודע מה זה ימין, או מה זה שמאל, הכל יחסי. יש אפשרות לשותף אנשים, אבל אפשר להסתפק בשיקוף רעיונות של אנשים או לתת להם ביטוי באמנה חברתית. כל מי שידבר על ששעים בירושלים צריך לקחת בחשבון את האינטרסים של החרדים. גם כאן חשוב לקחת בחשבון את אלה שלא חושבים כמונו, כי הם עלולים לייצר תהליכים שיובילו ליצירת ששעים אחרים. חשוב מאוד לזמן אנשים וליצור ייצוגיות של רעיונות, של תכנים ושל התייחסות, בבניית המסר, שאותו אנחנו צריכים להגדיר. עדיין אין שבלונה של הגדרה אלא יש צורך לשבת ולהגדיר מה אנחנו מייעדים לעצמנו, לקבוצת הדיון שמתכנסת כאן.

תודה ראסם. בבקשה טלאל.

עאדל מנאע:

טלאל אלקרנאוי: אני חושב שעצם הרעיון לחקור ולבדוק את השסע הוא רעיון מצוין וטוב. השאלה היא מה אנחנו צריכים להגדיר לעצמנו, לאיזה מטרה אנו רוצים להגיע. אנחנו יודעים שיש שסע, ושיש בעיות. חלק מהבעיות היומיומיות, החברתיות, הכלכליות נובעות מהקיפוח שגרם לשסע הזה. האם אנו מעוניינים שאת המסקנות שאנחנו רוצים לצאת בהן יבדוק גורם, שייקף מהן מסקנות? (ואני מתכוון בעיקר למשרדי ממשלה, שצריכים לעצב את המדיניות). האם זאת המטרה שאנחנו רוצים להגיע אליה, שהטיפול שלנו בנושא הזה יהווה בסיס לשימוש? אני גם חושב שנושא אנשי הימין בויכוח הוא חשוב. כי למעשה מי שגורם לשסע זה גם אנשי ימין מהצד היהודי וגם אנשי ימין מהצד הערבי. שני הצדדים גורמים לשסע הזה.

אם שני הצדדים האלו נפגשים, אז חשוב שבמפגש הזה ישתתפו אנשי ימין גם יהודים וגם ערבים וכל אחד יתעמת, יתווכח ויעלה את הבעיות, מתוך מטרה לפתור אותן ומתוך מטרה שזה יגיע לציבור הישראלי, ערבים ויהודים. אני חושב שאפשר לשלב ולא להסתמך רק על חברי כנסת. במדינה שלנו אירוע רודף אירוע ואם נדחה עכשיו אני לא יודע מה יהיה בעוד שנה. אפשר לצרף אנשי פוליטיקה, אנשי ציבור, אפילו מיש"ע. אני בעד. אני רוצה להתווכח אתם. בנושא צוותי המשנה שהעלה ד"ר מנאע, אני חושב שזה דבר שצריכים לחשוב עליו, כי כל אחד מאיתנו הוא אולי מומחה בנושא מסוים, אבל לא כל אחד מומחה בכל הדברים. הזמנת עדים מומחים זה דבר חשוב מאוד, אני מברך עליו, כי לגבי חלק מהבעיות שאנחנו נתקלים בהם, ואני יכול להעיד על הנגב, שם יש מספיק בעיות של הריסת בתים של קרקעות וכל מיני דברים, אפשר להזמין עדים מומחים לנושאים האלו, שיתנו גם חוות דעת בנושאים האלו.

תודה. חאלד.

עאדל מנאע:

חאלד אבו עסבה: אני רוצה להתחיל דווקא מנקודה שהתייחסו אליה כמעט כל החברים: בנושא של אנשי ימין. יש לי משום מה רושם שיש לנו פחד מסוים - שמי שמחזיק במדינה צריך את הצד השני להתחשב בו, לבוא איתו במשא ומתן, על מנת שיהיה שותף לקונצנזוס, וליצור איזשהו קונצנזוס סביב אמנה. אולם אני מניח שכך אנחנו לא ניצור את הקונצנזוס הזה סביב שום אמנה. אני חושב שלחלק ואולי לכל מי שיושב מסביב לשולחן, ישנן נקודות מסוימות שלא יסכים עם גדעון עזרא, שמחזיק את נושא הערבים בליכוד, שהוא איש ימין. אלי אתה מסכים איתי, ראית אותו בטלוויזיה וראית איך הוא מתייחס לערבים, "נתת תקבל, לא נתת לא תקבלי". מי שלא מצביע עבורו לא צריך לקבל ואסור לו לקבל את הדברים האלו. ניסיון לגבש אמנה כזאת, עם איש ימין כמוהו, שאני יכול לשבת איתו, לדון איתו ולנהל איתו משא ומתן על העקרונות ועל מה שאני מאמין בתפיסת העולם שלי, לא יגיע לשום מקום ולשום אמנה. לכן לדעתי אמנה צריך ליצור מתוך איזשהו קונצנזוס בין קבוצת אנשים שיכולים באמת לצאת באיזשהו מסמך, שיהווה מסמך שאפשר לעמוד מאחוריו.

אני לא מתכוון שאנחנו ניצור שדולה, זאת לא הכוונה. הכוונה היא שהמסמך הזה, אם אני מבין נכון, יהיה מסמך שיכול להשפיע על מדיניות, יכול להשפיע גם על הציבור במדינת ישראל, על ציבורים שונים וגם על הציבור של הימין, אני לא מתכחש לזה. אבל אני לא רואה מקום שאני יכול להיות בכפיפה אחת עם אלו שלא חושבים כמוני, בנקודות בסיסיות. קשה לעשות את זה.

נקודה שניה היא עניין הפוליטיקאים. אני שותף בכמה פורומים שגם בהם ישנם פוליטיקאים. גם לא בעיתות של בחירות, הפוליטיקאים שמגיעים, מגיעים למטרה מסוימת של 'הצגה' ולא יותר. אני אומר את זה עם כל הצער, אני מכיר את הפורומים האלה ולכן אני חושב שאנחנו צריכים להמשיך לעבוד גם כשהפוליטיקאים כרגע נמצאים באיזושהי מלחמת הישרדות של עצמם. לגבי הנושא של המטרה ומהו התהליך, מהי הדרך שצריך לעבוד בה. אני מסכים עם אלי, שצריך

לדעת מה התוצר הסופי שאנחנו מכוונים אליו ולמה אנחנו רוצים להגיע, ולא רק מה התוצר הסופי שאנחנו רוצים להגיע אליו, אלא גם מה נעשה עם התוצר הסופי הזה הלאה. במידה ואנחנו נקבע לעצמנו מהם היעדים ומהן המטרות ומהם המהלכים שמאחורי המטרות והיעדים האלה, זה יקבע גם את התהליך של הדיון שלנו.

עאדל מנאע: לפני שממשיכים לתת לאנשים נוספים את רשות הדיבור, בעניין הימין, אם אני הבנתי, סמי אמר בצורה מפורשת שהוא מתכוון לליכוד. אין כוונה להפוך את הפורום הזה לכנסת מייצגת, אי אפשר לעשות את זה. אבל מצד שני נאמר כאן, שדובר על ארנס, דובר על כך שאנחנו נמצא לו מחליף.

מרדכי קרמניצר: אני אגיד לכם מיהם האנשים שאנחנו חשבנו עליהם. חשבנו על אנשים כמו מאיר שיטרית, מיכאל איתן.

סמי סמוחה: לא יגיעו. עם הליכוד זה לא יהיה מקצועי. זה לא שווה את הטירחו.

האלה אספניולי: אני לא מבינה למה. העיקר הוא תוצר מטעם המכון לדמוקרטיה. המכון לדמוקרטיה לא צריך לייצג את כל הקשת הפוליטית או את כל הדעות. אפשר לייצג את האנשים שישבו ויצרו את האמנה. זו אמנה, שאני חושבת שתהיה לה גם השפעות בינלאומיות אם נדע להשתמש בה בצורה טובה, לא רק השפעה על המדיניות הפנימית או על דעת הציבור. אפשר להשתמש באמנה כזו גם לייצוג בינלאומי כמו כל מיני אמנות שדנים בהן באו"ם או בכל מיני מקומות אחרים. אם תהיה אמנה שהיא מקובלת על המכון אני לא חושבת שהיא צריכה לייצג את הכל, אי אפשר. אני חושבת שמה שאני אמרתי, וחאלד ואני דיברנו באותו כיוון, הוא שאי אפשר שאני אזדהה עם אנשים מהליכוד, ואני חושבת שגם אנשי ליכוד לא יזדהו איתי, דברים שאני רוצה לייצג באמנה. כך שדבר כזה רק יביא ליותר שסעים. כך אני רואה את זה.

עאדל מנאע: אולי פה אני אתערב ואגיד משהו, אני לא יודע אם זה יהיה מקובל עליך, אבל אם לא תגיד, כיוון שלא תכננו את השאלות. אנחנו לא מתכוונים להקים פה מפלגה ולכן לא נסכים על כל דבר. בוודאי שלא נסכים על כל דבר. מצד שני אפשר למצוא בסיס משותף עם אדם כמו ארנס או מישהו אחר בליכוד, כמו שכל האזרחים צריכים להיות שווים ועוד דברים. אני לא חושב שהוא יבוא לפה ויגיד שהוא בעד הפליה ובעד גזענות. אני גם לא בטוח שהוא יבוא. כן חשוב שתהיה נציגות של הליכוד. הדבר הזה נלקח בחשבון ואני מניח שזה ייעשה, וכיוון שארנס לא יכול אז נמצא מישהו אחר.

אני חושב שלא צריך להמשיך ולדון הרבה בזה, או לתת לזה יותר מדי משקל. כדאי שנעלה שאלות אחרות.

מרדכי קרמניצר: אני רוצה לקדם בברכה את הרב יואל בן נון, שהצטרף אלינו. ברוך הבא.

כאמל ריאן: אני מצטרף למה שאמרו. הכל תלוי ביעד ובמטרה. המטרה שלנו היא להוציא אמנה, כשכל עוד אנחנו בלי הימין או בלי המתנחלים, יכול להיות שאנחנו נצליח להוציא אמנה. אם נגדיר שהמטרה שלנו היא להוציא את האמנה, בואו מעכשיו נסכם על זה ונגיע למטרה, לא חשוב איך, לאמנה כמו אמנות אחרות בעולם.

אבל, יכול להיות, שאנחנו צריכים לשים את האמת על השולחן ולהתווכח מהו השסע ולמה, ורק אחר כך נחליט כולנו אם יש מקום להוציא אמנה או לא. אני לא פוסל את האפשרות שנומין אנשים מהימין. דווקא מניסיוני האישי, יצאתי פעם לארה"ב עם אנשי ימין קיצוני, כולם ראשי רשויות מהקיצוניים ביותר בשטחים, ומה אני אגיד לכם, יצאנו כשאף אחד לא מדבר עם השני ובאמת יש שסע, וחזרנו חברים. לא חברים במובן שאנחנו מאמינים אחד בדעה של השני, אבל ההידברות עשתה משהו.

חשוב מאוד שיבואו, חשוב מאוד שישמעו אותנו. יש אנשים מהימין הקיצוני, שאני חושב שמעולם לא שמעו איש ציבור או איש אקדמיה ערבי. זה הזדמנות גם שישמעו אחד את השני באופן ישיר, פנים מול פנים ואם נשים מטרה להוציא את האמנה נוציא את האמנה לאלה השותפים לה. אני לא מאמין שבלי הימין, ערבי או יהודי, נצא עם אמנה.

אליעזר דון יחיא: האמת היא שהמושג הזה של אמנה חברתית נשמע לי בעייתי. מלכתחילה הייתה לי הסתייגות מזה. כעת ההסתייגות שלי אפילו מתחזקת.

היו לי שיחות עם הרב יואל בן נון, שכעת נכנס, בקשר להצעה של אמנה חברתית ביחסים בין דתיים לחילוניים, ונדמה לי ששם זה לראשונה תפס תאוצה. אני הסתייגתי מזה ואני מוסיף להסתייג כי הרעיון מאוד יפה, אבל אני חושב שאמנה במובן המקובל, היא דבר מאוד מקיף, מאוד עקרוני, כוללני, מחייב, חגיגי ויפה בתיאוריה, אבל מאוד קשה למימוש במציאות ולא רק

בגלל הבעיה של ימין והאם יש אפשרות ממשית להגיע להסכמה. אגב, אני חושב, שאם מדובר על אמנה חברתית אין לזה משמעות. אם אתה עושה אמנה בין לבין עצמך, בתוך קבוצה, זה מניפסט, זה לא אמנה. אני חושב שיש להזמין אנשי ימין, אולי לא ימין קיצוני שממילא לא יבואו, כי יש חשיבות להידברות. אבל אנחנו צריכים להציב לעצמנו, אני חושב, מטרות ריאליות. אמנם הסמנטיקה היא לא כל כך חשובה ביחס לתוכן, אבל הייתי אומר שצריך לנסות לגבש לא אמנה אלא איזשהו מסמך של עקרונות. עקרונות, אבל טוב, במישור המעשי הפרגמטי. זאת אומרת לא צריך ללכת בגדולות, כי כאשר מדברים על אמנה הכוונה היא לפתור את כל הבעיות ואי אפשר לפתור את כל הבעיות, אין אפשרות. לכן צריך לקחת את הדברים אחד אחד, מטרות נקודתיות. יש בעיות, שהן מעשיות, ויש להן פתרונות ואפשר לדעתי לגבש עבורן פתרונות.

סמי סמוחה: אם כך אתה לא צריך את הקבוצה הזאת. תסלח לי.

אליעזר דון יחיא: למה? אני בהחלט צריך. מכיוון שאני יכול, לא רק להוציא איזשהו מניפסט כללי ואולי חסר משמעות, אלא להתמודד עם בעיות. ראשית צריך לשמוע, בעיקר מפי בעלי הדבר, מהם הדברים הכואבים - חלק כמובן ידוע, חלק ידוע פחות. זה כאשר מראש אנחנו לא מקבלים על עצמנו להגיע להסכמה כללית, כי אין אפשרות להגיע להסכמה כללית; ואם אין אפשרות להגיע להסכמה כללית בשאלות יסוד, למשל מהי זהותה של המדינה, האם זו צריכה להיות מדינה יהודית, מדינת כלל אזרחיה ודברים ידועים, אז מראש חבל על המאמץ. במסגרת של אמנה צריך להגדיר את הדברים, לכן אני אומר, נסכים שלא להסכים. ברגע שאנחנו מסכימים לא להסכים בשאלות כאלה, זה כבר לא אמנה, אבל יש עדיין אפשרות להסכים בשאלות מעשיות, למשל חשיבה מחודשת על הקצאת המשאבים בצורה יותר פרופורציונלית בין הקבוצות השונות, הקבוצה היהודית והקבוצה הערבית או המגזר הערבי והמגזר היהודי, אולי בעניין של אוטונומיה, מתן יותר אוטונומיה בתחום החינוכי, בתחום התרבותי. אלה הם דברים שלדעתי יש בהם אפשרות, לא ודאות, להגיע להסכמה די רחבה, לתיקון של דברים, להקלה של המתח, מבלי שאנחנו מנסים להגיע למין הסכמה כוללת, שלדעתי במצב הנתון היא בלתי אפשרית. לא נלך כל כך בגדולות.

קריאת ביניים: אתה מדבר על קווי מדיניות?

אליעזר דון יחיא: כן, זה חשוב.

סמי סמוחה: יש שלושה נדבכים. נדבך אחד זה אופייה היהודי של המדינה, ואיך זה מתיישב עם הדמוקרטיה בצורה בסיסית - זה יחזור כל הזמן. זו שאלה ואתה אומר שאין מה לעשות איתה, לא נגיע להסכמה לגביה וכן הלאה. זה סוג אחד של רמה. הרמה השלישית שאתה מדבר עליה זה קווי מדיניות ואני חושב שהיום דווקא קווי המדיניות הם מוסכמים. הבעיה היא של ביצוע, של המבצעים. אבל יש הסכמה של כל הממשלות היום, ליכוד, עבודה, שצריך לתקצב באופן פרופורציונלי את החינוך הערבי. יש הסכמה אפילו שצריך לתת להם העדפה מתקנת, אבל לא מבצעים. אז על מה צריכים לדון פה? יש לערבים רשימה ארוכה של נקודות, שהם רוצים תיקון לגביהן, ואני חושב שדווקא מבחינה זאת יש הסכמה ברמה הציבורית היום שצריך לתת להם, כך שזה לא בעייתי כל כך.

אם אתה מכיר את הנושא הערבי אז אני אומר לך שיש הסכמה, אבל לא מבצעים. לא מבצעים כי אין לערבים כוח פוליטי לכפות את זה על הממסד. אבל אין פה בעיה של הסכמה. מה שאתה אומר ואני מקבל את זה, הוא שאתה רוצה שנחתור למשהו באמצע, בין נקודות מדיניות או קווי מדיניות לבין איזו שהן נקודות יסוד, נקרא לזה סוגיות, כמו אוטונומיה, דברים שהם בין לבין, שהן באמת מחלוקות. אותן אפשר ללבן ופה אפשר לתרום. זה מקובל. צריך פשוט לעשות רשימה של הסוגיות האלה ואולי בכל ישיבה לדון באחת הסוגיות האלה ואולי נגיע לאיזושהי הסכמה בקשר לזה. אני לא מבין למה אנחנו בכלל צריכים להגיע להסכמה, יש תהליך, וגם התהליך חשוב. התהליך עצמו הוא תהליך של הידברות. יכול להיות שנגיע לאיזשהו מסמך הבנה ויכול להיות שחלק מאתנו לא ירצו לחתום עליו. הקונצנזוס יהיה רק בין אותם אנשים שמוכנים לחתום. ואם יבואו אנשים מהימין, שישתתפו בתהליך הזה, שזה דבר מבורך, והם לא יחתמו עליו, אז מה? אז המסמך הזה לא יהיה של עשרים איש, אלא יהיה של עשרה איש. אבל צריך לתת הזדמנות ליצור את המסגרת, אי אפשר מראש ליצור את ההזדמנות לקונצנזוס רחב יותר.

יואל בן נון: הערה ראשונה לגבי אמנה - אני תמכתי ואני תומך באמנה בין דתיים וחילוניים. אחד הדברים שאמרת בהקשר הזה, אם יתקבל בברכה, אולי יועיל גם לעניין הזה. אמרתי שאחד המאפיינים של החברה שלנו, הוא שאנחנו מתעסקים הרבה מאוד

באידיאולוגיה ובמבואות. ואנחנו נתקעים שם. לכן אני מציע משהו כמו ההסכמה שלי עם רות גביזון, בשעתו, בעניין השבת כל אחד יכתוב את המבוא האידיאולוגי שלו, משום הכבוד ההדדי וההתייחסות ההדדית. אני אראה לה את המבוא שלי והיא תראה לי את המבוא שלה, אבל לא בהכרח כל אחד יוכל לחיות עם המבוא של השני. ואם יהיו למסמך אחד שני מבואות זה יהיה חידוש מאוד מעניין, הוא יאפשר פלורליזם מחשבותי. מצידו, שיהיו שלושה מבואות או ארבעה מבואות, החרדים יכתבו מבוא, עוד קבוצה תכתוב מבוא, מה יש? אני חושב שזה יכול להיות מסמך יותר מעניין. גם ילמדו אותו, כי מסמכים של הסכמות, גוונים אותם אחר כך למגירה ואיש לא מתעסק בהם, אבל אם יהיו שניים שלושה או ארבעה מבואות, אז כבר ההבדלים ביניהם יעשו את המסמך למעניין, ואז יש סיכוי שמישהו יעסוק בזה- יקרא, ילמד, ילמד. זה מסמך שיהיה לו יותר כוח וההסכמות יהיו יותר פרקטיות.

לפיכך, אי' בי' ג' ד', זה יהיה במסגרת ההסכמות. ההסכמה לא תהיה אידיאולוגית, מלכתחילה. מפני שגם אם רוצים להגיע להסכמה אידיאולוגית, לא תהיה. אני מסופק אם תהיה על השולחן הזה, בחברה הישראלית- לא בין חילונים לדתיים, כנראה לא בדור הזה על כל פנים, כנראה גם לא בין יהודים וערבים. הסכמות אידיאולוגיות הן רחוקות מאוד. מוטב שכל אחד יכתוב את המבוא שלו, אומנם מתוך הבנה שזה צריך להתחבר לאיזשהו קונטקסט שבו יש הסכמות, הסכמה אחת פרקטית, שכוללת כך וכך סעיפים.

לי יש שני כאבי בטן גדולים. אחד ששייך לשולחן הזה ואחד שלא שייך לשולחן הזה. אני אתחיל במה שלא שייך לשולחן הזה. יש לי כאב בטן גדול ביחס לתופעות של שנאה, ניכור, שלילת מעמדו של אדם כאדם, פגיעה בזכויות האדם, הפיכת הסכסוך הישראלי ערבי לשנאה בין ערבי כבן אדם ויהודי כבן אדם. יש לי נגד זה כאב בטן גדול, ביטאתי אותו לא פעם אחת ולא שתיים, אינני חושב שאני צריך לשכנע פה איש. במקומות שצריך לשכנע אני משמיע את קולי לעיתים ולעיתים גם שומעים אותי. אומרים לי אומנם שאת הכביסה המלוכלכת מכבסים בבית, ואז אני שואל תמיד מה זה הבית. זאת אומרת איפה הבית נגמר, איפה הוא מתחיל. היום בעולם של תקשורת, אם אתה מכבס את הכביסה המלוכלכת רק בבית, אתה לא מכבס אותה בכלל, כי פשוט אין אפשרות כזאת.

אמרתי את זה לא פעם אחת ולא שתיים. יש חלק מהאנשים שיודעים את זה ואולי כולם. זה באמת מציק לי. ממורי ורבותיי, שמהם למדתי גם על קדושת ארץ ישראל וגם על הזיקה להיסטוריה היהודית ולתנ"ך וכן הלאה, חונכתי גם על המשפט הזה- משפט שלמדתי מפי הרב צבי יהודה קוק, שידוע כאיש מאוד מאוד אידיאולוגי, ארץ ישראל השלמה וכו', בעצם המורה הרוחני של גוש אמונים, שאמר לנו כמה וכמה פעמים- "אין לנו מלחמה עם אחמד ומוסטפה, אין לנו מלחמה עם הבן אדם הערבי".

זה דבר מאוד יסודי, שחבל שאנחנו צריכים עוד להיאבק עליו, אבל אנחנו צריכים. יש לי כאב בטן אחר, מן הצד השני, ביחס לחלק מהדברים שאני שומע מהפעילים של מה שקוראים היום ערביי ישראל או אותו ציבור שמזדהה כציבור פלשתיני, בתודעתו, בייחוד אחרי אוסלו וחלק מהדברים אני רואה בחוברת כאן, בהצצה חטופה.

אם בסופו של דבר המטרה היא מדינה דו או רב לאומית, אז מדוע להילחם קודם על הקמת מדינה ערבית פלשתינית, שהיא מדינת לאום מובהקת? מדינה דו או רב לאומית אפשר לעשות כמדינת ארץ ישראל, מהירדן ועד הים.

הוחלט שהולכים לפתרון שקוראים לו ישות, אבל כולנו יודעים שזו מדינה בדרך, שתהיה מדינה ערבית פלשתינית, שתהיה מדינת לאום. האם בפתרון הכולל האחרון יישאר מקום למדינת לאום יהודית או שבסך הכל במזרח התיכון יהיו מדינות לאום ערביות, לא אחת, אחדות ולמדינת לאום יהודית לא יהיה בכלל מקום, בשום מקום. אם רוצים לקחת ממני גם את ארץ ישראל וגם את מדינת ישראל, אז אני מאוים. אני מאוים מבחינת היכולת שלי להביא בכלל לביטוי את הלאומיות היהודית וכמו שאני מבין, את חלום הדורות היהודי. בסופו של דבר אני רוצה מדינת לאום יהודית, באיזה שהם גבולות.

אם מדובר על זכויות אדם ועל מעמדו של אדם ועל אי קיפוח ועל אי הפלייה, אני די רדיקלי בעניין הזה. אבל אם פירוש הדבר מדינה ערבית פלשתינאית כמדינת לאום בתוך המדינה היהודית, מדינת ישראל יותר נכון, ומדינת ישראל הופכת למדינת כל אזרחיה, במובן הזה שהיא לא תהיה מדינת לאום, פירושו של דבר שהיהודים הם הקבוצה היחידה שאין לה פה מדינת לאום, וזה דבר שאני לא יכול לקבל, מפני שאני רואה בזה שלילה של הזכות הבסיסית של העם היהודי, כעם. יש מספיק כאלה שחושבים שהעם היהודי הוא לא עם, כולל הרבה יהודים. אבל את זה אני לא מוכן לקבל מבפנים, ובטח שלא מבחוץ.

פעם אמרו לי, אתה לא יכול להגיד לפלשתינים אם הם עם או לא. הסכמתי, זה נכון. אני לא יכול להגיד להם, הם יגידו. רק אמרתי שהם צריכים להחליט אם הם אינטגרל של האומה הערבית או שהם עם בפני עצמו. אבל הם יחליטו והם מחליטים. אבל לא ייתכן שמצד שני יגידו לי, אין לך זכות להקים מדינת לאום שלך, מדינת לאום יהודית.

אני רוצה לומר שאם הפתרון בסופו של דבר הוא כזה שיש זכות לשני העמים (שלושה עמים לא יושבים פה, כנראה, בין הים והנהר, אבל לא משנה), שיושבים פה ואם שלושה אז שלושה, לבטא

את הלאומיות שלהם במסגרת של מדינה, אחרי ההחלטה הזאת, אני מוכן להרבה מאוד דברים, אבל אם לא, אז זה לא ילך.

אם בשביל שמדינת הלאום היהודית תוכל להתקיים כמדינת לאום בצד מדינת לאום ערבית פלשתינאית, אם בשביל זה צריך לשנות את הגבולות, אז אני בעד לשנות את הגבולות ואני לא חושב שקווי '49 הם דבר מקודש. הם לא נולדו בסיני, הם לא נולדו בבריאת העולם, הם גם לא נולדו עם הקוראן או עם הנצרות. הם בסך הכל קווי '49. יתכן שיהיו שינויים בקווי '49 וקבוצות מסוימות של ערביי ישראל יחליטו שהן באמת רוצות להיות חלק של מדינת הלאום הפלשתינאית, לא חלילה בהעברת אוכלוסייה, אלא הישובים, עם האדמות, עם הכל. אני לא מתבייש-אם היום רוב המפלגות הגדולות מדברות על גושי התיישבות ביהודה ושומרון, גושים יהודיים גדולים, שיהיו חלק ממדינת ישראל ואם יהיו גושים ערביים פלשתינים בתוך מה שהיום קרוי מדינת ישראל גבולות '49, בעיני זה בכלל לא צריך להיות אסון, זו לא צריכה להיות בעיה כשהולכים לשלום. אבל שתהיה גם מדינת לאום ערבית פלשתינית וגם אחרי זה יבואו מבפנים ויגידו שאין לנו זכות לקיים מדינה יהודית, זה לא נראה לי, בכל הכבוד.

אני חושב שאחת הבעיות הגדולות של אנשי הימין, מכל הסוגים, אבל לא רק של אנשי הימין, זה החשש שבאמת רוצים לגזול מהם לא רק את ארץ ישראל אלא גם את מדינת ישראל, כמדינת הלאום היהודית, היחידה שיש. אני חושב שלזה צריך לתת תשובה רצינית.

עאדל מנאע:

תודה. לפני שאנחנו ממשיכים, יש לי הרגשה, שעכשיו גלשנו לתחום שאנחנו לא רוצים לעסוק בו כאן- לא שלא נעסוק בו בכלל, אך כמעט ולא נעסוק בו, כיון שאנחנו לא רוצים לפתור את הסכסוך הערבי-ישראלי ולא להגיד מה הגבולות הרצויים של מדינת ישראל- מזה אנחנו לא נצא. זהו לא הנושא שלנו. הכוונה היא לאמנה חברתית אזרחית של אזרחי מדינת ישראל, ערבים ויהודים בתוך מדינת ישראל, בלי לדעת איזה פתרון של הסכסוך הערבי-ישראלי יהיה בחמש, בעשר, בעשרים, בחמישים השנים הבאות. זה לא משנה. איך ערבים ויהודים, בתוך מדינת ישראל, כאזרחי מדינת ישראל, מסתדרים, במסגרת כל פתרון שיהיה לסכסוך. אם זה עם פתרון לסכסוך, או בלי פתרון לסכסוך. בשאלת הסכסוך אנחנו לא יכולים להכריע, בשאלת אופייה של המדינה כן. אז אולי לא נקרא לזה אמנה. ייתכן שבסוף נחליט שלא נקרא לזה אמנה ונקרא לזה בשם אחר, סוגיות, אמנה אזרחית, או משהו אחר, לא משנה. אבל בהחלט לא נשים במוקד של הדיונים שלנו את נושאי הסכסוך והגבולות, מדינה פלשתינית או מדינה דו לאומית. רציתי להגיד את ההערה הזאת לפני שאנחנו ממשיכים הלאה, כדי שלא נגלוש לתגובות.

עדנה אולמן-מרגלית:

אני מסכימה, שהנושא שהעלה כאן יואל, קשור יותר בפתרון גיאופוליטי. אני כן רוצה לומר משהו על הדיון שכן התחיל. סמי פתח בזה שאנחנו צריכים לחשוב על התוצר ולמעשה כבר התחיל דיון על התוצר. אני גם רוצה לומר על זה משהו. עלו כאן כמה רעיונות כמו אמנה, (למרות שלא כולם מבינים אמנה אותו דבר), מניפסט, ואפילו המילה מצע עלתה כאן כמעט בצחוק, ואני דווקא רוצה להגיד משהו על מצע. אני לא חושבת שאנחנו הולכים להקים מפלגה ואנחנו לא נעשה כאן מצע של מפלגה. אבל אני חושבת שרעיון מועיל הוא לחשוב על מצעים של מפלגות במדינה ולחשוב שאולי אנחנו יכולים לנסח משהו, שאפילו נמצא בשבילו את הכלים הלוביסטיים, כך שייכנס למפלגות. ליצור איזה מין אוסף של אמיתות, אמיתות הן ברמה של העקרונות וגם קווי מדיניות ברמה האופרטיבית. אני חושבת שנכון לכוון לשני הדברים והכיוון של מצע הוא כיוון טוב, כי במצעים של מפלגות חושבים גם וגם: חושבים גם על כמה עקרונות כלליים, שמהם נגזרים דברים וגם על הדברים הנגזרים. אני גם לא מזלזלת בהפרכת סיסמאות, שהן כביכול שוות לכל נפש ולכן אולי נחשבות כאיזה מין צביעות, אבל יתכן שהן יהפכו לחלק מהשיח הפוליטי המאוד ברור. דברים שיהיה ברור שמפלגה בישראל לא יכולה שלא לחרות על דגלה. כמו שמפלגה אומרת דברים על קליטת עליה, כמו חינוך לכל, שהיא תדע שהיא גם מחויבת לומר כמה דברים של ממש על המצב של אזרחים ישראלים, יהודים וערבים. שלא ייתכן יהיה שמפלגה תגיע לבחירות עם מצע, שלא נאמרים בו דברים מפורשים, בנוגע לשוויון בין אזרחים בין אם מדובר על משאבים, על חינוך, על אדמות, על רכוש, על קרקעות, או דברים אחרים.

נראה לי שזה מועיל לחשוב בכיוון של מצעים בנוסח של מפלגות. כאן הייתי רק אומרת, שזו אם כך עוד סיבה שחבל שבדיוק נפלו עלינו בחירות, לא כי לא יהיו פוליטיקאים בפורום הזה אלא כי זה כרגע מאוחר מידי לבחירות שבשער וזה קצת מוקדם לבחירות של עוד ארבע שנים. אבל הפוליטיקה הישראלית מלאה במספיק הפתעות כדי שאולי יפלו עלינו בחירות בעוד פחות מארבע שנים. אולי זה זמן לא רע לחשוב בכיוון הזה, ממש בכיוון ממוקד של משהו מנוסח, ויכול להיות, שכל המפלגות שרצות בארץ לבחירות, יצטרכו להתמודד עם ההצעה שלנו ולהחליט אם הן מאמצות אותה או לא. גם אם כולן יאמצו אותה, זה לא אומר שזה ריק מתוכן, אבל רצוי שיהיו מפלגות שיהיה להן קשה לאמץ אותה. שיאמרו בהצעה הזו דברים שהם גם ברמה ההצהרתית וגם ברמה המעשית, דברים שיש להם תוכן. אני מציעה את זה בתור מחשבה על סוג התוצר שאנחנו

רוצים לחתום עליו.

ראסם תמאיסי: הכנתי את עצמי הרבה, אבל אני אדבר בנקודות. א' בנושא של מסגרת, אני חושב שהמסגרת הטריטוריאלית, צריכה להיות המסגרת של מדינת ישראל הריבונית. זו המסגרת הטריטוריאלית. האימפליקציות, המשמעויות של היחסים, כמובן שיש להן השפעות. זה חלק מהסוגיה, שאנחנו צריכים לטפל בה ולהתייחס אליה. לדוגמא, להשפעה של הסדרים פוליטיים אפשריים על אוכלוסיית המשולש יש משמעויות שאנחנו צריכים לבחון אותן כשאנחנו מדברים על ששעים ולא להתעלם מהן. אבל המסגרת הבסיסית היא זאת. המסגרת השניה, שאני חושב שאנחנו צריכים לדבר עליה היא מהם העקרונות של חברה דמוקרטית, ולתרגם עקרונות אלו במסגרת הסוגיות השונות, לקווי מדיניות. ביחס ליעד, אני לא חושב שאנחנו צריכים לדבר רק על מצעי מפלגות. אני חושב שמערכת החינוך, הן הערבית, הן היהודית, היא אוכלוסיית יעד. גם הצבא, שהוא מנגנון, שהרבה גנרלים מגיעים ממנו לממשלה, וגם מהווה יעד מאוד מרכזי להבין את האוכלוסייה הערבית. המסמך הזה, האמנה, יוכל להיות מאומץ כחלק אינטגרלי מתהליך החינוך במערכות האלו. בנושא של אימוץ עקרונות. אחד הדברים שאני פוגש אותם ברמות שונות בחברה הישראלית קשור בדברים של יואל בן נון על זכות. הוא מדבר על ההרגשה של איום, אבל גם לחלק מהאוכלוסייה הערבית בישראל יש הרגשה שהיא מאוימת. הרגשת האיום ההדדית והשרידות הדו צדדית לדעת צריכה להיות סוגיה מאוד מרכזית. כאשר אני שומע על הריסת בתים, כל הדיבורים טובים ויפים בחדר היפה הזה, אבל לך תשכנע כששמונת אלפים בתים, שנמצאים בדרום מיועדים להריסה. בחלק ממצעי המפלגות כתוב שצריך לשפר דברים אלו, אבל הם עדיין נמצאים בתוך החברה הישראלית. לכן אני חושב שצריכה להיות הפנמה של העקרונות האלו לא רק כאן אלא גם אצל הקהל התל אביבי, דרך מערכת החינוך.

תודה. אלה.

עאדל מנאע:

אלה בלפר: לא אומר דברים שנאמרו, אני אנסח את זה קצת אחרת או אהדד את זה קצת. גם אם אנחנו נשב כאן כקבוצה, שהיא פחות או יותר פתוחה לנושא או מעורבת בו באיזשהו אופן ואם אנחנו נצליח לזמן לפה אנשים בעלי קשת דעות או ערכים שונה, אני חשבתי שהמטרה שאולי נצליח בה יותר מאשר מכל מטרה אחרת, ואני ממשיכה כאן את הדברים של עדנה, זה לא כל כך מצע פוליטי מפלגתי אלא הפנמה או החדרה מלמעלה, של איזשהו עקרון של תרבות פוליטית או של שיח פוליטי, כך שזה יהיה לא נאה או לא נעים או לא הוגן לדבר אחרת או לומר אחרת. כלומר, משהו שהוא מתחת לרמה העקרונית, שבוודאי תעלה ותבצבץ, אבל היא לא מטרתנו, ומעל לרמה המאוד מאוד קונקרטי, פוליטית ומעשית מובהקת. מזה, מתוך שלא לשמה, תהיה התקדמות. ישנה המטרה של עיצוב התרבות הפוליטית ושל עיצוב התרבות ועיצוב הערכים, גם כשכל אדם בא מתוך מערכת ערכיו ואמונותיו. למשל, המחויבות שלי ללאומיות היהודית עושה אותי רגישה יותר, לא פחות, ללאומיות הערבית או לרגישות הערבית. יש כאן דברים שלא תמיד מזיקים זה לזה אלא להיפך, מועילים זה לזה. אני חושבת שהמטרה שלנו, וכאן מאוד חשוב לבחון מה קרה עם האמנה של מכון ון-ליר, לא צריכה להיות באמת על הגבול בין פוליטיקה וחינוך. לכן אני לא פוחדת מדקלרציות, ועכשיו אני ממש חוזרת על הדברים של עדנה, אם הן תהיינה שוות לכל נפש, ומנוסחות היטב, ברור, על ידי אנשים שפויים, שקולים, שלא צריכים להיות דווקא מזוהים עם קשת דעות כזאת או אחרת, אנשי רוח, אנשי אקדמיה, אנשי מעשה. ברגע שהדבר נעשה על ידי פוליטיקאים זה הופך להיות מניפולציה פוליטית, שלא חודרת. ברגע שהיא נעשית באמונה ובתום לב על ידי אנשים, שזה חלק מהמצע שלהם, חלק מהרעיון שלהם, לדעתי זו הצלחה מרבית. למה אני אומרת את זה? אם מדברים על ששע, ששע פנים מדיני, ואני מסכימה עם כולכם פה שאנחנו מדברים על ששע פנים ישראלי, הששע הפנים מדיני הוא לא רק ששע אובייקטיבי אלא הוא ששע סובייקטיבי. הוא ששע של פחד, הוא ששע של ניכור. אתה אמרת, חזרנו חברים - זהו ששע של בורות, ששע של דעות קדומות. לכן, אם הששע הוא תפישה, אז חלק מהגירוד של הששע או מההמעטה של הששע הוא לעבוד על התפישה. וזו עבודה של תרבות, זה לא פוליטיקה. זו תרבות פוליטית.

תודה אלה. בבקשה סמי.

עאדל מנאע:

סמי סמוחה: אני לא רוצה להתייחס לזה, אבל הששע בישראל הוא אובייקטיבי. הוא לא רק אובייקטיבי, אבל רובו הגדול הוא אובייקטיבי, זה לא סילוף של תפיסות. חילוקי הדעות הם מרכזיים, ויש הבדלי אינטרסים מאוד גדולים. בכל אופן, אנחנו

מדברים עכשיו על האופי של המסמך. אני רוצה מסמך מודולרי, לא הסכמי באופן מלא. לא מסמך שכולם יסכימו על כולו, אלא אולי מסמך שיש בו חלקים שונים, שחלקנו יסכים עליהם ויכול להיות שיהיו דווקא חילוקי דעות. אם יהיו פה אנשי ימין, יתכן שיהיו חילוקי דעות בין עצמם ויכול להיות שגם יהיו חילוקי דעות בין הערבים עצמם. גם הרכב הערבים מאוד חשוב. יכולה להיות גם אפשרות שחלק מהיהודים יצטרפו לחלק מהערבים וכן הלאה. זאת אומרת יכול להיות שיתגבשו כמה חלקים למסמך, מצעים למפלגות שונות, וכמו דברים מהמדף, כולם יוכלו לבחור. יכול להיות שזה יהיה מסמך פרופסיונלי, או שזה יהיה משהו נוסח מכוון ון-ליר, שהוא לא שווה כלום, כי הוא כל כך מימי, כיון שהוציאו משם כל דבר שהיה במחלוקת. פשוט לא היה לזה ערך. לכן אני חושב שמראש זה צריך להיות מסמך מודולרי. כוונתי חיובית במילה מודולרי. מסמך שהקונפליקט בנוי בו פנימה. מי שיקרא אותו ידע שיש חילוקי דעות ויש קבוצות שיש ביניהן הסכמה והן חולקות על קבוצות אחרות. אני לא חושב שזה רע. כי אני חושב שהתרומה של המסמך צריכה להשפיע על השיח בישראל בנושא יהודים וערבים, לא לבוא עם אמיתות שכולן מוסכמות ושנחנו בדרך לחברה אידיאלית, אלא להביא איזה שהן סוגיות יסוד ועמדות יסוד לציבור הרחב, שייקח את זה כשיקולים מרכזיים בחשיבה בנושא של הבנה בין יהודים לערבים. אני מדבר על מסמך יותר גדול, לא של שלושה ארבעה עמודים, שממציא את המשותף, אלא מסמך קצת יותר רחב, של עשרים עמודים, שיכלול חמש, ארבע או שלוש גישות שונות, שמייצגות את הזרמים המחשבתיים השונים של הקבוצות כאן, כי לא נגיע לקונצנזוס. אני גם חושב שזה יכול להיות מורכב מכמה מסמכים כאלה או מחלקים שונים של מסמך.

חאלד אבו עסבה: אני חושב שסוגיות ועמדות המתארות את מכלול היחסים בין יהודים וערבים במדינה נגזרות ממעמדם, גם הלכה למעשה, של הערבים בתוך המדינה. אני חושב שאנחנו נברח מהנקודה המאוד מרכזית שיואל העלה אותה ואני חושב שאנחנו לא צריכים לברוח ממנה. לדעתי צריכים לדון בה ויש מקום לדון בה, כי כל הנושאים, כל המצב של אוכלוסייה ערבית, במכלול הדברים, ואני לא רוצה לגעת כרגע בדברים, נובעים בעצם מהמעמד הנחות ומחוסר היכולת להחזיר או להפנים ולנהל שיח תרבותי, תרבות דיון. תרבות דיון שבמסגרתה הערבי הוא אזרח מדינת ישראל, וזה לא רק חוקי אלא גם לגיטימי שערבים יהיו בתוך הממשלה, ויתמכו בפשרה טריטוריאלית ואין זו ממשלה שאין לה מנדט, כיון שהיא מסתמכת על קולות של ערבים. אני חושב שכל הנושאים האחרים מתגמדים מול אמירה כזאת שנאמרת, וזה מצביע על המצב בכל התחומים.

הייתי רוצה להתייחס לנושא שעדנה התייחסה אליו, לגבי מסמך שאינו אוסף של אמיתות אלא אוסף של אמירות, שכל המפלגות היום מכניסות את זה בתוך המצעים שלהם. השאלה היא שאלה של ביצוע. ואם זו שאלה של ביצוע, וסמי אומר שלערבים אין כוח לבצע, אז מה עשינו? אז המפלגות יאמצו את האמירות האלו ויכניסו אותן למצע, ולאחר הבחירות זה יישכח. מי יעשה? מי יבצע?

האם התפקיד של המסמך הזה שאנחנו מנסים לנסח אותו, או מנסים לחשוב כיצד לנסח אותו, הוא לתת כוח לאוכלוסייה הערבית פוליטית, לבצע איזה שהן המלצות מהמסמך שאנחנו הולכים לנסח אותו? אני חושב שהנושא הוא נושא עקרוני, לא מדובר במסמך של סוגיה זו או סוגיה אחרת. זו לא חוכמה, אנחנו מכירים את כל הסוגיות ואפשר גם להזמין עדים שיעידו על המצב ואפשר גם לבקש ניירות עמדה- זה קיים בהרבה מאוד פורומים וגם באקדמיה. השאלה היא שאלה מאוד עקרונית. האם אנחנו הולכים לתקוף את הנושא בצורה עקרונית, כך שהשיח, התרבות הפוליטית שיהיו במדינה, יתייחסו לאזרח הערבי בתור אזרח שהוא חוקי ולגיטימי. אני חושב שזה כוחו של המסמך, כוחו הוא לא בטיפול בכמה תקציבים, לתת פה ולתת שם, זה כבר נגזר מהתפיסה הבסיסית.

אלי רכס: קודם כל אני חושב שעולה פה כבר איזשהו כיוון, הכיוון של תרבות פוליטית, הכיוון של חינוך. מסתמן איזשהו אפיק, שאני חושב שסביבו יכול להיווצר קונצנזוס. יחד עם זאת, אני חושב שצריכים לזכור את הקונטקסט שבו נפגשת הקבוצה הזאת. אנחנו בשנת 1999 והמסמך אם יצא, יצא בשנת 2000. לפי דעתי אי אפשר להתעלם מהמציאות החדשה שנוצרת ביחסי יהודים וערבים בשנת 2000. נפל דבר בישראל בשנים האחרונות, הסוגיות האלה עולות. אתה לא יכול לעשות שוויון, מאיזה כיוון שלא תנסה, בלי להגיע לאופייה של המדינה. אחרת המסמך יהיה סטרילי. עוד מסמך של גיבוב קווי מדיניות שיתעלם מהקונטקסט העכשווי.

זה לא מקרי שהמכון לדמוקרטיה בחר לעסוק בנושא הזה השנה ולא לפני חמש שנים. לכן אני חושב שצריכה להיות התייחסות לנושא הזה ולא להתעלם מכך ולעבור לשטח הבטוח והידידותי. אני בכוונה מקצין, משום שאני מזכיר, שצריך למצוא איזשהו מודל ביניים. מודל ביניים ביחס להתעלמות הטוטאלית מהבעייתיות. אם מותר לי להציג את הצד הערבי, אני לא חושב שיהיה נציג ערבי שיסכים לדון בסוגיות האלה, מבלי לפחות להתייחס לעניינים השורשיים יותר, שיעלו דרך אגב, כתוצאה מהמציאות החדשה, שמתגבשת באזור שלנו, בעקבות תהליך השלום, שאני

מקווה שימשיך.
לכן, אני מזהיר את עצמנו ממסמך סטרילי, שיעקוף את הסוגיות האלה, צריכה להיות להן התייחסות, כי למעשה אנחנו מדברים הרי בפתיחה מחדש של תיקי 48. אם אני אהיה בוטה וחד, הייתי אומר שאנחנו מדברים בפתיחה מחדש של חלק מתיקי 48, היום ולא לפני חמש שנים. אם לא נתייחס לכך בצורה כלשהי אני חושב שהמסמך יחטיא את מטרתו ויהיה עוד נייר, בשורה של ניירות, שלמעשה כבר נעשו. אני רוצה לומר לעדנה שהמצעים קיימים. אני יכול היום לספק לך מצעים בכל סוגיה. ועד ראשי המועצות גם יכול לתת את הניירות האלה. הדברים קיימים, לא צריך להמציא מחדש את הגלגל.

כאמל ריאן: אני לא יודע אם יש קבוצה שהתכנסה לעשות מצע משותף כמו הקבוצה הזאת. אני לא מסכים אתך - ההתייחסות שלי עכשיו היא לא כמו שהייתה בהתחלת הישיבה. אנחנו הולכים לעשות מסמך, שיהיה אפקטיבי, יעיל, שיש לו מטרה וצריך לשווק אותו. כאן נחזור לפוליטיקאים, כיוון שבלי הפוליטיקאים שישבו כאן, אני חושב שיהיה קשה לנו לשווק את זה. מספיק את ארנס שיהיה כאן, שהוא איש חזית ואיש ארץ ישראל. אנחנו לא צריכים לעשות אמנה. נעשה את המצע משותף במינימום, ויש לזה אפקט גדול. מספיק שכל אחד ישתף את הנציג מהקבוצה שלו ויש לזה השפעה גדולה. לכן אנחנו חייבים לשתף את הפוליטיקאים שיהיו נוכחים ושותפים למינימום שאנחנו נגיע, בלי אמנה. מה שלא נצליח להגיע אליו או לסכם לא ייכנס למסמך. אבל אם נגיע לאיזושהי הסכמה בין כל המשתתפים כאן מכל הגוונים, יש טעם לשווק את זה ולהחדיר את זה להרבה סקטורים באוכלוסייה, הן הערבית והן היהודית. אני חושב שזה חלק מהמטרה שלנו.

טלאל אלקרנאוי: אני רוצה להתייחס לעניין המצעים של המפלגות. כאיש בכיר של מפלגת העבודה, אני חושב שאסור להסתמך על מצעים של מפלגות. כחבר בצוות שמרכיב את המצעים של המפלגה, לא הצלחתי להעביר במצע של מפלגת העבודה את נושא הריסת הבתים והפקעת קרקעות. זה מכיוון שיש במפלגה אינטרסנטים אחרים שיגידו ש"אם נצביע נגד הריסת בתים ואם נאפשר הקמת ישובים לא מוכרים בנגב, לאן תלך אדמת הנגב?" מצד שני יבואו אנשי הקיבוצים ויגידו, "רגע, אתם הולכים לאשר במפלגת העבודה נושא של הפקעת קרקעות, ותחזירו את הקרקעות לבדואים?" אסור להסתמך על זה.

קריאת ביניים: דווקא בגלל זה יש לעשות משהו שלא יותיר למפלגות ברירה.

טלאל אלקרנאוי: לעשות משהו כן, אבל לא להסתמך על המצעים, זה לא רציני. אם אנחנו נתחיל לעסוק בצד הפוליטי, באופייה של המדינה, אנחנו פשוט נלך ונעמיק את הקרע. אם תאמר לי, "המדינה הזאת היא מדינת היהודים בלבד", ואני בדואי, ערבי בדואי מהנגב, כשיש בנגב כאלף חיילים בדואים, אז אני קם והולך. מה יעשו החיילים הבדואים, הם חיילים, רק טובים לשבת אתך בגדוד? הם לא אזרחי מדינת ישראל! אם אנחנו ניכנס לנושא הפוליטי לא נצא ממנו, וזה נושא מאוד חשוב וקשה.
בצוות הזה, בפורום הזה, צריכים לדון בליבון השסע, שנבע מקיפוח, מהפלייה, מבעיות חברתיות, כלכליות, שהן בעיקר נובעות מהממסד. אבל היום נוצר מצב, שאני לא רוצה שיתקיים, שהבן שלי והבן שלך עלולים לשנוא אחד את השני, בגלל שהבן שלי מקופח. אני רוצה שהבן שלי והבן שלך יבינו אחד את השני, אני רוצה שהבן שלך יזדהה עם הבעיות של הבן שלי ויעמוד אתו נגד הממסד לדרוש את מה שמגיע לו כדי להיות אזרח שווה מול שווה.

עאדל מנאע: תודה.

יואל בן נון: אמרתי את דבריי כדי להשיג את המטרה הזאת. כדי שהבן שלך יוכל להרגיש אזרח שווה.

ראסם תמאיסי: אתה מעלה את הסוגיה של הזכות שלך לישות לאומית יהודית, אבל אתה מערער מה שהדגיש חאלד על הזכות שלו.

יואל בן נון: להפך, אני חושב שאם לא נלבן את זה ולא נמצא לכאב הזה פתרון, אז אנחנו מדחיקים את הדבר שכל הזמן גורם למניעת הפתרון.

אליעזר דון יחיא: פשוט הייתה כאן איזושהי אי הבנה שבאה לידי ביטוי גם בדבריו של סמי ועוד יותר בדברים שלך. אני בשום אופן לא הצעתי לפרוט את העניין לפרוטות קטנות ולגמרי לעקוף בעיות, בשום אופן לא. צריכים לעשות הבחנה, אני חושב, בין בעיות שהן באמת בטווח הנראה לעין אינן ניתנות לפתרון. אפשר לעלות אותן. אבל מתוך ידיעה מראש, שיש

כאן הבדלי השקפה עמוקים, עקרוניים, בשאלת זהותה של המדינה וכו'. אבל, אסור שההבנה הזאת היא תמנע מבעדנו לנסות לא לעקוף מכשולים או בעיות שאני חושב שכן ניתן להתמודד עמן. זה מעורר קשיים, אבל אפשר להתמודד איתן. אני לא מסכים אתך שהכל נפתר, זאת אומרת אולי בנוגע להקצאת משאבים כספיים ובנוגע לצורך בתיקון עיוותים, יש הסכמה עקרונית, אבל לא מעשית. צריך גם לתרגם את זה, בכל זאת, למישור המעשה. אני באמת מדבר על עקרונות. מה שאתה קראת רמת הביניים ואפילו קצת למעלה מזה, למשל עקרון הייצוג, שבהחלט לא מוסכם. לא רק העניין שצריך לתת כספים לכפר ערבי שהוא נחשל, אלא גם בזה שדווקא אם אנחנו עומדים על כך שמדינת ישראל תהיה מדינה יהודית, ואני אומר את הדברים מנקודת מוצא של מי שמאמין בזה, יש להכיר בזה שערבים יש זכויות לא רק כיחידים אלא גם כקבוצה לאומית. הם לא רק, כמו שאמרת, "מוסטפה ומוחמד", ופירוש הדבר שצריך להכיר בזכותם לאוטונומיה רחבה ככל האפשר, למשל בנושא חינוך ותרבות ובזכותם לייצוג גם בתחום הפוליטי.

קריאת ביניים: עם כל מה שמתמע מכך?

אליעזר דן יחיא: למשל, להמחיש את הדברים, זה שבבית המשפט העליון, שנחשב למעוז הדמוקרטיה הליברלית, למעלה מחמישים שנה אין אפילו שופט ערבי אחד. או שלמשל בממשלה מעולם לא היה שר ערבי. עיקרון הייצוג הפוליטי הוא לא פשוט. יש כאן כל מיני בעיות וצריך להתמודד כאן עם בעיות במישור הזה. עוד משפט אחד - המודל ההסדרי, ואני לא רוצה לתת כאן הרצאות על כך, מיושם בתחום הדת והמדינה לפחות באופן חלקי, ואנחנו צריכים לחשוב על דרכים ליישם אותו גם בנושא של יהודים-ערבים.

סמי סמוחה: אני חושב שמסתמן פה קונצנזוס - יהיו סוגיות ברמה הבינונית, כאשר הדיון בהכרח ילך גם לרמה העקרונית וגם לרמה נקודתית, אחרת הוא לא יהיה קונקרטי, אבל הוא יהיה ממוקד בסוגיות כמו אוטונומיה, כמו הכללת ערבים בקואליציה ממשלתית, שזה דבר מרכזי בחברה דמוקרטית כמו שלנו, ועוד כמה סוגיות כאלה. צריך למפות את הסוגיות האלה ולנסות לזמן ישיבות. אולי לדאוג שמישהו יפתח את הדיון בכל סוגיה.

האלה אספניולי: אני מציעה לא להתפזר כל כך. אני למשל מרגישה מתוסכלת, כי יש לי הרבה דברים להגיד. אני מציע שנתמקד בכל פגישה.

עאדל מנאע: תודה. אנחנו, כמו שאמרתי, מגיעים לשלב הסיכום. נסכם מה עשינו ומה נעשה הלאה - כמה מילות סיכום של מוטה ושלי.

מרדכי קרמניצר: אני אנסה לתאר את מה שנראה לי שהסכמנו עליו פחות או יותר. הסכמנו, ואני מקווה שגם סמי מסכים, לא לדחות את זה לאוקטובר אלא לקיים את המפגשים האלה, בקצב שאנחנו נקבע אותו. יכול מאוד להיות שבשלב מסוים כדאי יהיה לעשות אפילו מפגש מרוכז של יום שלם או יום וחצי, כדי להגיע לאפשרות ללבן דברים, וכדי שאנשים יוכלו להתבטא יותר זמן. כדאי לחשוב על כינוס כזה. אני חושב שיש לנו פחות או יותר הסכמה. אני מקווה שאת מסכימה לזה, שנביא הנה אנשים מהימין, גם מהאקדמיה וגם מהפוליטיקה ואני לא מתכוון לרחבעם זאבי, אני מתכוון לליכוד. אני לא מתכוון לקחת דווקא אנשים עם עמדות שמזלזלות בערבים או מהסוג הזה.

האלה אספניולי: אני אמרתי את הדברים לגבי המטרה - במידה ואנחנו רוצים להגיע למטרה מסוימת.

מרדכי קרמניצר: צריך לתת סיכוי לתהליך הזה. אולי נגלה שאפשר להגיע, לפחות לגבי חלק מהדברים, להסכמה יותר רחבה ממה שזה נראה כרגע. אני חושב שהדברים שנאמרו על ידי כמה אנשים כאן לגבי אופי המסמך, יכולים לתת איזושהי תמונה של מה אנחנו רוצים, למרות שהדבר עדיין לא לובן לגמרי. אני חושב שאנחנו רוצים משהו שישפיע על התרבות הפוליטית. אני הייתי שמח אם זה יהיה מסמך, שאפשר יהיה לשים אותו בבתי הספר, כמסמך שתלמידים מקבלים אותו לא כנקודת סיום אלא כנקודת מוצא טובה לדיון בנושא הזה. הייתי בהחלט שמח אם זה יהיה מסמך ששום גוף פוליטי לא יוכל להתעלם ממנו, כשהוא בא לומר את ההיגד שלו בנושא הזה.

יכול מאוד להיות שאנחנו בסופו של דבר נעסוק במה שסמי קורא רמת הביניים. אני מציע שלא ננסה לעשות קיצורי דרך ולא ננסה לעשות לעצמנו את החיים קלים. אני מציע שאנחנו בקבוצה הזאת נדון על השאלות הכי מהותיות, הכי בסיסיות, כולל אופייה של המדינה הזאת. ואני לא

חושב שבדיון, לפחות סביב השולחן, אתה תגלה שיש עמדות כאלה, שאם תשמע אותן אתה תקום ותלך. אני לא חושב שיש לפחוד מזה.

אני לא נאיבי, אנחנו עשויים לגלות, שאנחנו לא יכולים להגיע פה להסכמה ואז צריך לראות איך מתמודדים, אם זה מבואות שונים או אני לא יודע איך. אבל אי אפשר לוותר על דיון בשאלות היסוד, בידיעה שאולי אנחנו לא נגיע לגביהם להסכמה. אני חושב שהרעיון לנסות לנתח את מסמך מכון ון-ליר הוא רעיון נכון. אני בעניין הזה יכול לתת תשומה, כי הייתי שותף לניסוח הלא מוצלח בדיעבד של המסמך הזה, אבל יש שותפים נוספים. ראסס, נדמה לי שאתה אמרת, "בדיקת הניסיון בעולם", אני חושב שנחשוב על דרכים איך אנחנו מביאים תשומה כזו.

עאדל מנאע: בהמשך לדברים שנאמרו על ידי מוטה כסיכום, אני אוסיף עכשיו בסיכום את מה שהייתי אומר אם הייתי מדבר קודם, בשלב שכל אחד אמר איך הוא רואה את הנושא..

נקודת המוצא שלי לקבוצה הזאת, כשהוזמנתי אליה, היא שאנחנו מדברים על יהודים וערבים כאזרחים שווים במדינת ישראל. נקודת המוצא היא ישראל כמדינה דמוקרטית, ואיך זה משפיע על כך שישראל היא מדינה יהודית. אם היא דמוקרטית היום, זה חלק מהויכוח. ברור שנקודת המוצא בשבילי היא ישראל כמדינה דמוקרטית וטוב שאנחנו עושים את זה במכון לדמוקרטיה. אין לי הרבה דברים משותפים עם אנשים שיבואו לפה ויגידו שלא מקובל עליהם שישראל צריכה להיות מדינה דמוקרטית, ולתת שוויון זכויות והזדמנויות לכל האזרחים של המדינה. אם זה לא הבסיס לדיון אז יהיה מאוד קשה אחר כך להגיע לסיכומים בדברים עקרוניים. ואני בהחלט לא רוצה להתעסק בעיקר בעניין של משאבים ושאלות ספציפיות שהן חשובות כשלעצמן, אבל גם לדעת רבים שהתבטאו כאן הן נובעות מהשאלות העקרוניות הבסיסיות. אם הן ברמה הראשונה או ברמה שניה, זה כבר ויכוח טכני או מעבר לטכני אבל אני בהחלט חושב שאנחנו לא צריכים לברוח מהשאלות הבסיסיות האלה. אני לא יודע אם נסכים או לא נסכים על העקרונות הבסיסיים ומהם כשנגיע לסוגיות ולתחומים שהם במוקד השסע היהודי ערבי. אבל בכל מקרה הנושא הוא השסע, ומהשאלות העקרוניות האלה אנחנו נגיע לקושיות, לבעיות, שהן במוקד השסע היהודי ערבי ונבחן איך לטפל בהן. אחרת באמת אין הרבה משמעות לדבר המשותף שאנחנו רוצים להגיע אליו, בין אם נקרא לו אמנה, מצע, או בשם אחר, שזה כבר עניין טכני, אם כי קצת מעבר לטכני.

פחות או יותר זה מה שרציתי להגיד לגבי הנושא הזה נוסף לדברים שנאמרו כבר על ידי מוטה וכבר מוסכמים עלינו.